Magiczny Kraków

Wspólny głos wobec antysemickich figurek

2023-02-09

Obecność przedstawień Żyda z pieniążkiem w postaci popularnych figurek lub innych form (obrazki, magnesy, nadruki, naklejki) w ofercie sklepów pamiątkarskich i stanowisk targowych w mieście jest odbierana społecznie jako dowód braku refleksji i wrażliwości. Figurki te, utożsamiane przez niektórych z talizmanem przynoszącym szczęście, mają charakter antysemicki. Kraków jako miasto, które na skutek II wojny światowej utraciło niemal wszystkich swoich żydowskich mieszkańców, nie może nie dostrzegać niestosowności takiego przedstawienia, szkodliwego także dla wizerunku miasta.

Zjawisko zostało zauważone przez badaczy tematu w Polsce i na świecie. Nie chodzi jednak tylko o kwestie wizerunkowe. Przez diasporę Żydów z całego świata i wielu badaczy przedstawienia figurek Żyda z pieniążkiem uważane są za symbol jednoznacznie antysemicki, porównywany do takich zjawisk jak palenie kukły Żyda, zwyczaj bicia Judasza czy karykatury Żydów w skrajnie prawicowych broszurach i publikacjach.

W toku posiedzeń Okrągłego Stołu „Wobec zjawiska „Żydów na szczęście w Polsce", organizowanego przez Instytut Willa Decjusza we współpracy z miastem, który odbywał się w 2021 roku uczestnicy i uczestniczki wypracowali stanowisko i doprowadzili do podpisania listu będącego wyrazem sprzeciwu wobec obecności figurek tzw. „Żyda z pieniążkiem" w przestrzeni publicznej. Sygnatariuszki i sygnatariusze listu zwracają uwagę, że obecność przedstawień Żyda z pieniążkiem w postaci popularnych figurek lub innych form (obrazki, magnesy, nadruki, naklejki) w ofercie sklepów pamiątkarskich i stanowisk targowych jest odbierana społecznie jako dowód braku refleksji i wrażliwości. Figurki te, utożsamiane przez niektórych z talizmanem przynoszącym szczęście, mają charakter antysemicki. List powstał w wyniku współpracy kilkunastu instytucji, organizacji pozarządowych, przedstawicielek i przedstawicieli miasta, środowiska naukowego, muzeów, kongregacji i stowarzyszeń handlowych oraz rzemieślniczych, a także społeczności żydowskiej mieszkającej w Krakowie.

W nowych umowach z najemcami stoisk np. w Sukiennicach czy podczas cyklicznych targów Kraków wprowadza klauzule, by w ofercie nie pojawiały się figurki „Żyda z pieniążkiem".

Tło historyczne

Pojawienie się figurek Żydów – sąsiadów, etnografowie datują na XIX wiek. Figurki takie były ręcznie strugane w drewnie i następnie malowane. Obrazowały najczęściej Żydów w tradycyjnych strojach, czytających księgę, grających na instrumentach bądź handlujących. Zmitologizowani i sprowadzeni do jednej podgrupy przedstawiciele jednej dziesiątej części ówczesnego polskiego społeczeństwa nie byli jedynymi pokazywanymi przez wyobraźnię ludowych artystów – odpustowe stragany obfitowały równie często w figurki krakowiaków i górali, przedstawicieli rozmaitych zawodów, którym przypisywano tajemne znaczenia.

Po II wojnie światowej i tragicznym czasie Zagłady figurki Żydów nieśmiało zaczęły powracać w

muzealnych konkursach, do Cepelii i na krakowskie stragany w kontekście symbolicznym, naznaczonym piętnem utraty. Jako odbicie przedwojennej tradycji wróciły na stałe w latach 70. XX w. pod wpływem konkursów na tradycyjne dzieła, wyrabiane przez dawnych twórców lub artystów plastyków.

Figurka Żyda z pieniążkiem czy sakwą pojawiła się w Polsce w ofercie handlowej sklepów pamiątkarskich i kramów w latach 90., w okresie gwałtownej sprowadzeni do jednej podgrupy przedstawiciele jednej dziesiątej części ówczesnego polskiego społeczeństwa nie byli jedynymi pokazywanymi przez wyobraźnię ludowych artystów – odpustowe stragany obfitowały równie często w figurki krakowiaków i górali, przedstawicieli rozmaitych zawodów, którym przypisywano tajemne znaczenia. Żydzi jako nieodłączni sąsiedzi, pojawiali się w ikonografii oraz folklorze; pszczelarze stawiali ule w kształcie brodatych postaci w jarmułkach, konstrukcje przynoszące pożywienie, dostatek i szczęście.

Zagłada zmieniła polski krajobraz, jak i figuralne reprezentacje. Figurki Żydów nieśmiało zaczęły powracać w muzealnych konkursach, do Cepelii i na krakowskie stragany po II wojnie światowej, w zupełnie już odmiennym, naznaczonym piętnem utraty kontekście symbolicznym. Jako odbicie przedwojennej tradycji wróciły na stałe w latach 70. XX w. pod wpływem konkursów na tradycyjne dzieła, wyrabiane przez dawnych twórców lub artystów plastyków.

Figurka Żyda z pieniążkiem czy sakwą pojawiła się w Polsce w ofercie handlowej sklepów pamiątkarskich i kramów w latach 90., w okresie gwałtownej Drewno z czasem zastąpiła modelina, autentyczne rękodzieło – masowa produkcja. Obracane zgodnie z instrukcjami do góry nogami w każdą sobotę, by magicznie przyciągnięte przezeń pieniądze wpadły do kieszeni właściciela, poktórych ośmieszenie, zohydzenie, karykatura postaci nosi znamiona antysemityzmu. W sprawie tych kontrowersyjnych pamiątek swoje apele pisali przedstawiciele środowiska artystycznego, europosłowie, akademicy związani z katedrami etnologii, socjologii, historii czy judaistyki, aktywiści miejscy, Żydzi z Polski i ze świata. Zjawisku poświęcono szereg publikacji naukowych, opracowań, konferencji, a także festiwali i interwencji artystycznych. Kilka lat temu zjawisko dokumentowała wystawa przygotowana przez kanadyjską badaczkę Erikę Lehrer w krakowskim Muzeum Etnograficznym. Do miasta wpłynęła także obszerna korespondencja od turystów oburzonych i poruszonych obecnością tego typu przedmiotów w mieście, które tak boleśnie doświadczyło Holokaustu i utraty znacznej części swojej populacji. Do głosów krytyki dołączają się głośne ekspertyzy m.in. Joanny Tokarskiej-Bakir, publikacje prasowe i wypowiedzi przedstawicieli świata literackiego oraz felietonistów.

Pierwsze spotkanie o charakterze okrągłego stołu na ten temat zorganizowane zostało w listopadzie 2020 roku przez Willę Decjusza, Stowarzyszenie FestivALT, Żydowskie Stowarzyszenie Czulent i Fundację Autonomia. Wizerunki „Żyda z pieniążkiem” były także jednym z istotnych tematów rozmów krakowskiego Festiwalu Wielokulturowego. Wnioski z tych spotkań i dyskusji są jednoznaczne. Obecność tego typu obiektów, a także napisów umieszczanych na straganach: „Żydki”, „Żydki na szczęście”, „Żydek za 5 zł” ma zdecydowanie negatywne skutki społeczne i kulturowe, w konsekwencji szkodzi wizerunkowi Krakowa.

Kolejnym krokiem były przeprowadzone przez przedstawicieli miasta, instytucji kultury i strony

społecznej konsultacje i organizacja kolejnego spotkania okrągłego stołu.

Spotkanie, zorganizowane przez Instytut Kultury Willa Decjusza i Pełnomocnika Prezydenta Krakowa ds. Kultury, odbyło się z udziałem przedstawicieli Rady Miasta Krakowa, Wydziałów Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wydziału ds. Turystyki, Wydziału Komunikacji Społecznej, Wydziału Spraw Administracyjnych, zarządców terenów miejskich i dróg, przedstawicieli środowiska naukowego, muzealnego, kongregacji i stowarzyszeń handlowych, rzemieślniczych, muzeów (w tym Muzeum Krakowa i Muzeum Etnograficznego) oraz przedstawicieli społeczności żydowskiej.

Na spotkaniu przedstawiono szereg opinii potwierdzających jednoznacznie antysemicki wymiar figurki Żyda z pieniążkiem. Ustalono, że obecność figurek Żyda z pieniążkiem w ofercie sklepów pamiątkarskich i targów jest jednoznacznie odbierana jako dowód braku refleksji i wrażliwości w obszarze tzw. trudnego dziedzictwa. Porównywane są również przez diasporę Żydów z całego świata i wielu badaczy do takich antysemickich zjawisk jak palenie kukły Żyda, zwyczaj bicia Judasza czy obecność karykatur Żydów w skrajnie prawicowych broszurach i publikacjach.

Uczestnicy Okrągłego Stołu zadeklarowali, że miasto, które na skutek II wojny światowej utraciło niemal wszystkich swoich żydowskich mieszkańców, musi podjąć wszelkie możliwe kroki, aby zapobiegać obecności tego zjawiska w przestrzeni publicznej. Podkreślono niewłaściwość tego faktu ze względu na złożoność wzajemnych relacji polsko-żydowskich, a także przez wzgląd na skutki kulturowo-społeczne oraz wizerunek i reputację miasta. Zobowiązano się do podjęcia wszelkich działań na rzecz przeciwdziałania zjawisku poprzez ścisłą współpracę poszczególnych jednostek i wydziałów Urzędu Miasta, działań w zakresie informacji, komunikacji i edukacji wszystkich stron, a także społecznego angażowania w zakresie pracy w tematyce trudnego dziedzictwa.

Tylko dzięki współdziałaniu przedsiębiorców, organizacji turystycznych, przewodników, przedstawicieli miasta, instytucji edukacji, instytucji kultury, w tym szczególnie muzeów, można uwrażliwiać społeczność lokalną na konsekwencje płynące z nieodpowiedzialnego oferowania antysemickiego asortymentu.

Dodatkowo podkreślono, że istnieje pilna konieczność promocji i wsparcia tradycyjnego rzemiosła wśród sprzedawców, właścicieli kramów, organizatorów targów w duchu zrozumienia złożoności zjawiska i emocji, jakie powoduje. Właściciele infrastruktury handlowej, czy organizatorzy wydarzeń prowadzący wynajem stoisk i coroczny nabór wystawców mają możliwość podejmowania decyzji o asortymencie i jego pochodzeniu.

Uczestnicy spotkania apelują o refleksję w tym temacie oraz podjęcie wszelkich możliwych działań dla wywołania pozytywnej zmiany w sposobie myślenia i uwrażliwiania na opisane wyżej zjawisko, skutkującej zmianą wspólnej rzeczywistości. Zjawisko to jest szkodliwe społecznie i kulturowo, trudne do zaakceptowania i bolesne dla części naszych mieszkańców, a także znacznej liczby turystów odwiedzających nasze miasto w poszukiwaniu prawdy o czasach współistnienia, a następnie zagłady ich przodków. Miasto, które doświadczyło tak ogromnej tragedii Zagłady znacznej części swoich obywateli ze strony nazistowskich okupantów musi mieć świadomość, że pewne przedmioty oferowane w sprzedaży są widziane przez filtr tych tragicznych wydarzeń. Tylko współdziałanie i dialog pozwolą na zmianę postaw i wycofywanie ze sprzedaży zarówno obraźliwych figurek, jak i

nieakceptowalnych napisów czy oznaczeń stoisk, uznawanych za elementy antysemickie, o jednoznacznie pejoratywnym zabarwieniu.

Uczestnicy spotkania uznali, że wydarzenia organizowane w przestrzeni miejskiej stanowią wizytówkę, są także tym elementem naszej kultury i tradycji, przez pryzmat, którego postrzegają nas nie tylko mieszkańcy ale również turyści czy goście, których opinia przekłada się na międzynarodowy wizerunek i potencjał, także turystyczny Miasta Krakowa. Stąd, wszyscy uczestnicy spotkania zobowiązali się do działań możliwych w zakresie ich obszarów wpływu do uwrażliwiania, zapobiegania rozwoju zjawiska i eliminowania z przestrzeni publicznej zjawiska nieakceptowalnego w kontekście miasta o tak złożonej i trudnej historii.

Willa Decjusza, Kraków 22.04.2021 r.

Sygnatariusze (w kolejności alfabetycznej):

1. dr hab. Bogdan Achimescu - prof. ASP, Dyrektor Szkoły Doktorskiej
2. Monika Bielak - projektantka wystaw
3. Barbara Bieniek - Prezes Stowarzyszenia Zawodowych Przewodników Miejskich po Krakowie "Secesja"
4. Izabela Biniek - Dyrektor Krakowskiego Forum Kultury
5. Berenika Błaszak - Zespół doradczy ds. dziedzictwa żydowskiego Krakowa
6. Izabela Błaszczyk – Dyrektor Krakowskiego Biura Festiwalowego
7. Krzysztof Cieciński - Fundacja Polania, Kraków oraz Fundacja Pojednanie, Kielce
8. Michał Czerski - Dyrektor IMAGO Centrum Sztuki Ludowej Sp. z o.o.
9. Monika Chylaszek – Dyrektor Wydziału Komunikacji Społecznej Urzędu Miasta Krakowa
10. Tomasz Daros - Przewodniczący Komisji Promocji i Turystyki Rady Miasta Krakowa
11. Eugeniusz Duda - em. starszy kustosz, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa
12. Ignacy Dudkiewicz - redakcja Magazynu Kontakt
13. Jason Francisco - Emory University, Atlanta / FestivALT
14. Agnieszka Fryś – Antyki Józefa
15. Nina Gabryś - Pełnomocniczka Prezydenta Miasta Krakowa ds. Polityki Równościowej
16. dr Edyta Gawron - Instytut Judaistyki UJ
17. Anna Grabowska – Dyrektor Centrum Kultury Podgórza
18. Marcin Hanczakowski – Dyrektor Zarządu Dróg Miasta Krakowa
19. Karolina Harazim - specjalistka ds. PR i komunikacji, FestivALT
20. Tadeusz Jakubowicz - Przewodniczący Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie
21. dr Małgorzata Jantos - Uniwersytet Jagielloński, radna Miasta Krakowa
22. Ewa Kamińska - Bużałek - Prezeska Zarządu Fundacji Łódzki Szlak Kobiet
23. Elżbieta Kantor – Dyrektor Wydziału ds. Turystyki Urzędu Miasta Krakowa
24. Dominika Kasprowicz – Dyrektor Instytutu Kultury Willa Decjusza
25. prof. dr hab. Adam Kaźmierczyk - Dyrektor Instytutu Judaistyki UJ
26. Piotr Kempf - Dyrektor Zarządu Zieleni Miejskiej w Krakowie
27. Janusz Kowalski - Prezes Małopolskiej Izby Rzemiosła i Przedsiębiorczości w Krakowie
28. Aneta i Karol Kuberscy - Galeria Szalom
29. Tomasz Kuncewicz – Dyrektor, Centrum Żydowskie w Oświęcimiu

Magiczny Kraków

30. Anna Kurzejowska - Kierownik Referatu, Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego
31. Elżbieta Kusina - Prezes Federacji Stowarzyszeń Przewodnickich
32. Piotr Kwapisiewicz - Prezes Żydowskiego Stowarzyszenia Czulent, członek Zespołu Interdyscyplinarnego ds. współpracy na rzecz realizacji Programu „Otwarty Kraków, Zespół doradczy ds. dziedzictwa żydowskiego Krakowa
33. Piotr Laskowski - Polska Izba Turystyki, Oddział Małopolskiego
34. Erica Lehrer - Professor, Concordia University, Montreal
35. Nora Lerner
36. Maria Lempart - kierownik Domu Zwierzynieckiego, oddziału Muzeum Krakowa
37. prof. dr hab. Zdzisław Mach - Instytut Studiów Europejskich UJ
38. Anna Makówka-Kwapisiewicz - Żydowskie Stowarzyszenie Czulent
39. Adam Musiał - edukator o historii i kulturze Żydów, tłumacz
40. Jakub Niewiadomski - Redakcja Magazynu Kontakt
41. dr Michał Niezabitowski - Dyrektor Muzeum Historycznego Miasta Krakowa
42. Kazimierz Nowak - Prezes Zarządu IMAGO Centrum Sztuki Ludowej Sp. z o.o.
43. Jakub Nowakowski - Dyrektor Żydowskiego Muzeum Galicja
44. Izabela Olejnik - Członkini Zarządu Fundacji Łódzki Szlak Kobiet
45. Małgorzata Oleszkiewicz - starszy kustosz, Muzeum Etnograficzne w Krakowie
46. Robert Piaskowski – Pełnomocnik Prezydenta Miasta Krakowa ds. Kultury
47. Łucja Piekarska-Duraj, adiunkt, katedra UNESCO ds edukacji o Holokauście
48. Katarzyna Piszczkiewicz - koordynator projektów, Muzeum Etnograficzne w Krakowie
49. Tomasz Popiołek – Dyrektor Wydziału Spraw Administracyjnych Urzędu Miasta Krakowa
50. Michael Rubenfeld - Współdyrektor FestivALTu
51. Magda Rubenfeld Koralewska, Współdyrektorka FestivALTu, Zespół doradczy ds. dziedzictwa żydowskiego Krakowa
52. dr Andrzej Siwek - Narodowy Instytut Dziedzictwa, Kierownik Oddziału Terenowego w Krakowie
53. Bogusław Sonik – Poseł na Sejm RP
54. Artur Wabik - Zespół doradczy ds. dziedzictwa żydowskiego Krakowa
55. Joanna Wawrzyniak - adiunkt, Wydział Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego
56. Katarzyna Wysocka - Dyrektor Wydziału ds. Przedsiębiorczości I Innowacji UMK
57. Magdalena Zych – kustosz, Muzeum Etnograficzne w Krakowie